

Lidt om torve og gader i det middelalderlige Odense

Af Anemette S. Christensen

Blandt de byer, som »Projekt Middelalderbyen« under Statens humanistiske Forskningsråd har udvalgt til en undersøgelse af danske byers alder og topografiske udvikling, er Odense. Da Odense endvidere, i anledning af jubilæet i 1988 (1), er i færd med at udgive et større værk om byens historie, er indsamlingen af kildematerialet sket i samarbejde med »Odense bys Historie« og Møntergården i Odense.

Hugo Matthiessen har med sine arbejder (2) påpeget vigtigheden af en undersøgelse af torve og gader i forbindelse med en belysning af en bys topografiske udvikling. For Odenses vedkommende er det hovedsagelig C.T.Engelstoft (3), som i forrige århundrede har behandlet emnet mere samlet, idet han, med Braunius's prospekt i hånden, har taget sine læsere med på en topografisk spadseretur omkring i byen i slutningen af middelalderen – vel vidende, at der var sket ændringer i byens topografi som følge af Reformationen (4). Det kunne da være interessant at se, om vi, med det materiale, vi i vore dage har til rådighed, kan udbygge og måske præcisere billedet/billederne af Odense by i middelalderen.

Det tidsrum, det er muligt at belyse med skriftlige kilder, ligger i 14- og 1500-årene, idet kildematerialet først begynder at flyde rigeligt i disse århundreder. For at belyse forholdene før dette tidsrum, må vi indtage andre områder, f.eks. de gejstlige institutioner,

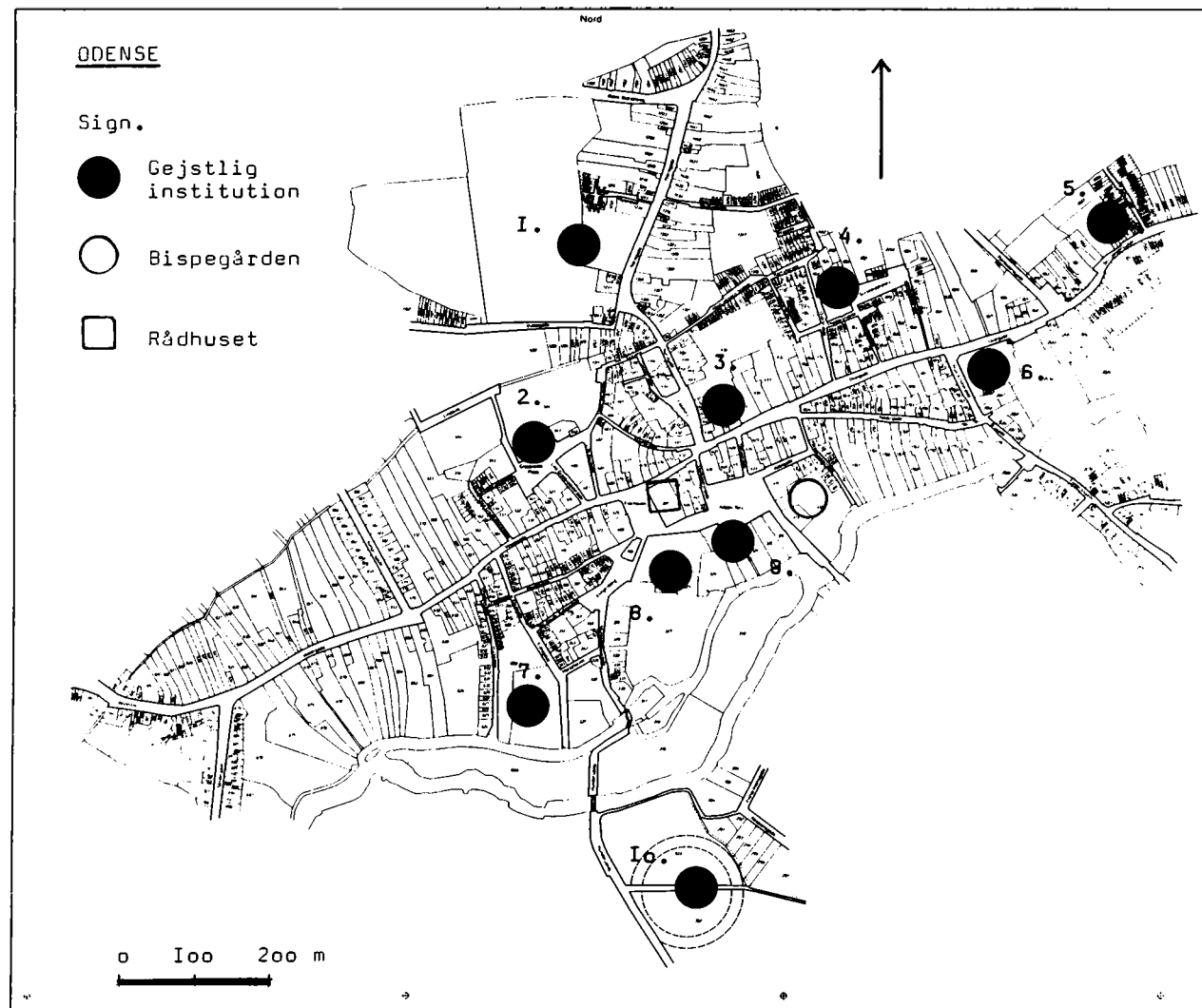
idet disse optræder langt tidligere i det skriftlige kildemateriale, og enten endnu eksisterer, eller kan placeres med nogenlunde nøjagtighed (fig. 1). Med hensyn til den tidlige bebyggelse og gadeforløb må det blive det arkæologiske materiale, der skal give os viden – dog vil dette materiale ikke kunne fortælle os noget om gadernes status og funktion som torv og/eller algader.

Gader omtales oftest i forbindelse med ejendomsverdragelser, lejemål eller lignende. Men ejendomsverdragelser behøver ikke altid at være omtalt i forbindelse med gader, idet en ret almindelig måde at beskrive ejendommene på er at placere dem i forhold til naboer, gejstlige institutioner, porte, rådhus osv. (5). Dette kunne tyde på, at behovet for at omtale gaden åbenbart ikke i alle tilfælde har været til stede – samtiden har vidst besked om disse ting. Det samme synes at være tilfældet med hensyn til at navngive gader – for Odenses vedkommende omtales omtrent lige så mange navngivne som unavngivne gader (6). De unavngivne gader omtales i forbindelse med f.eks. gejstlige institutioner, rådhus og porte, således at de har været lige så godt stedfæstede og velkendte for datidens beboere, som hvis de havde haft navn (7). I et enkelt tilfælde beskrives en gade ved hjælp af en persons bopæl sammesteds – »thet stredhæ, her Knudh Bertilssenn iboedhæ« (8).

De gadenavne, som vi træffer på i Odense-materia-

Fig. 1. 1. St. Hans kloster med St. Mikkels/Hans sognekirke. (Johannitterne). 2. St. Katharina kloster. (Franciskanerne). 3. Helligåndshospital. 4. St. Peders kloster. (Dominikanerne). 5. St. Jørgens Gård. 6. Vor Frue sognekirke. 7. St. Clara kloster. (Franciskaner nonnekloster). 8. St. Knuds kloster med St. Knuds domkirke. (Benediktinerne). 9. St. Albani sognekirke. 10. »Non-

nerne på Borg«. (Benediktinerne). Flytter før 1250 til Dalum. Grundkortet er udarbejdet i 1978 på grundlag af en kopi af det originale matrikelskort 1 : 800 over Odense Købstads bygrunde fra 1883 afstemt i forhold til en luftfotogrammetrisk kortlægning foretaget i 1977. Grundkortet er tegnet for Projekt Middelalderbyen af 2. Magistrat, Odense.

let, stammer ofte fra registraturer fra 1500-tallet og senere. Vi kan således ikke være sikre på, at navnet har været i brug på de tidspunkter, dokumenterne, som registraturerne er udtog af, daterer sig selv til (9). Som et eksempel på, hvad der må være en senere navngivning, kan nævnes Pugestrædet (fig. 2), som første gang er omtalt i året 1523 (10), og som stednavneforskningen sætter i forbindelse med Pugeskolen (11). Pugeskolen eller Pogeskolen lå før Reformationen ved Vor Frue kirke (fig. 1:6) (12), dvs. man skulle forvente, at Pugestrædet ville være beliggende i området omkring Vor Frue kirke. På Resens kort (fig. 4) benævnes samme gade, som er markeret på grundkortet (fig. 2), som Pugestrædet. Denne placering kan passe med en oplysning fra 1593 om »en St. Knuds Kloster hørende Jord og Have, som ligger nord for St. Knuds Klosters Port mellem Hestetorvet og Puge-

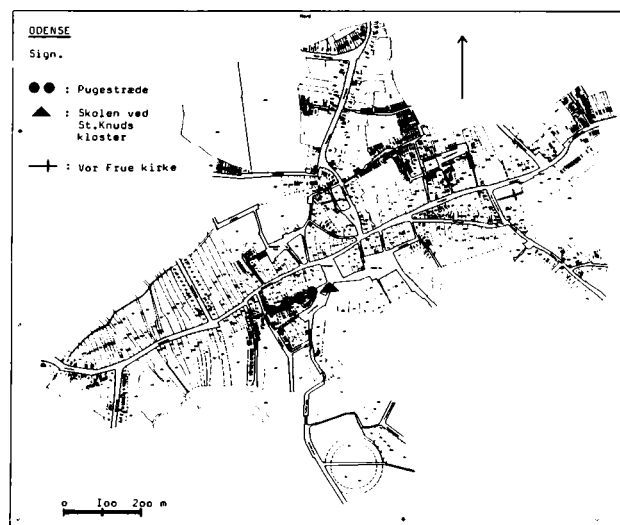

Fig. 2. Grundkortet med markering af Pugestræde, Skolen ved St. Knuds kloster og Vor Frue kirke.

strædet, fra Øst og i Vest langs med Hestetorvet 38 Al., fra Øst og i Vest langs med Pugestrædet 34½ Al. og tværs over i den østre Ende 45½ Al. og i den vestre Ende ved Hans Skrivers Boder 48 Al. 1 Kvarter, alt i sjællandske Maal« (13). Dvs. der er tale om en øst-vest gående gade nord for St. Knuds klosters port, som bliver temmelig svær at placere i nærheden af Vor Frue kirke. Også vedrørende andre af St. Knuds klosters ejendomme omtales Hestetorvet/Horsetorvet sammen med Pugestrædet på lignende vis (14). At strædet er kommet til at hedde Pugestrædet må skyldes, at det løber mod skolen ved St. Knuds kloster (fig. 2), hvor man efter Reformationen synes at have samlet skolevæsenet i Odense (15).

Ved en sammenligning mellem grundkortet (fig. 1) og de 2 ældste kort eller prospekter over Odense – Braunius's prospekt fra 1593 (fig. 3) og Resens kort fra 1675 (fig. 4) – vil man lægge mærke til, at gadenettet, bortset fra de ældre arbejders perspektivforskydninger, udviser stor overensstemmelse på de 3 kort. Det på Braunius's prospekt benævnte »Holster Thor«, beliggende vest for St. Clara kloster (fig. 1:7), vil vi senere vende tilbage til.

Man kan så spørge, hvor langt tilbage i tid dette gadenet kan følges? Her må svaret blive, at reformationstiden med dens omlæggelser og nedlæggelser af gejstlige institutioner har betydet ændringer i det topografiske billede. Nogle af disse ændringer kan følges i det skriftlige kildemateriale, f.eks. i kvarteret omkring det, der på grundkortet benævnes Albani Torv, og som hos Braunius kaldes »Forum Regium sive novum« (fig. 3), og hos Resen kaldes »Det store Torv« (fig. 4).

Vi har omtalt torv i forbindelse med dette sted i 1542, hvor Christian III gav byen ejendomsbrev på St. Albani kirke (fig. 1:9) (16), »mett huus tember

steen kalck och anden byggening som ther paa staar att mue och schulle haffue nyde bruge och for euige eyendom ... tiill att bygge gode Woninger och renteboder vdi tiill byens forbedring, och schall tornett paa same kircke bliffue wedt magt ... tiil att henge theris byes allmyndelige storm Klocke vdi. Sameledis mue for^{ne} wore vnderssotte borgere och allmue vdi for^{ne} odensse lade nedher bryde thet Koor som star y for^{ne} Sancti Albani kircke och same plass mett all for^{ne}

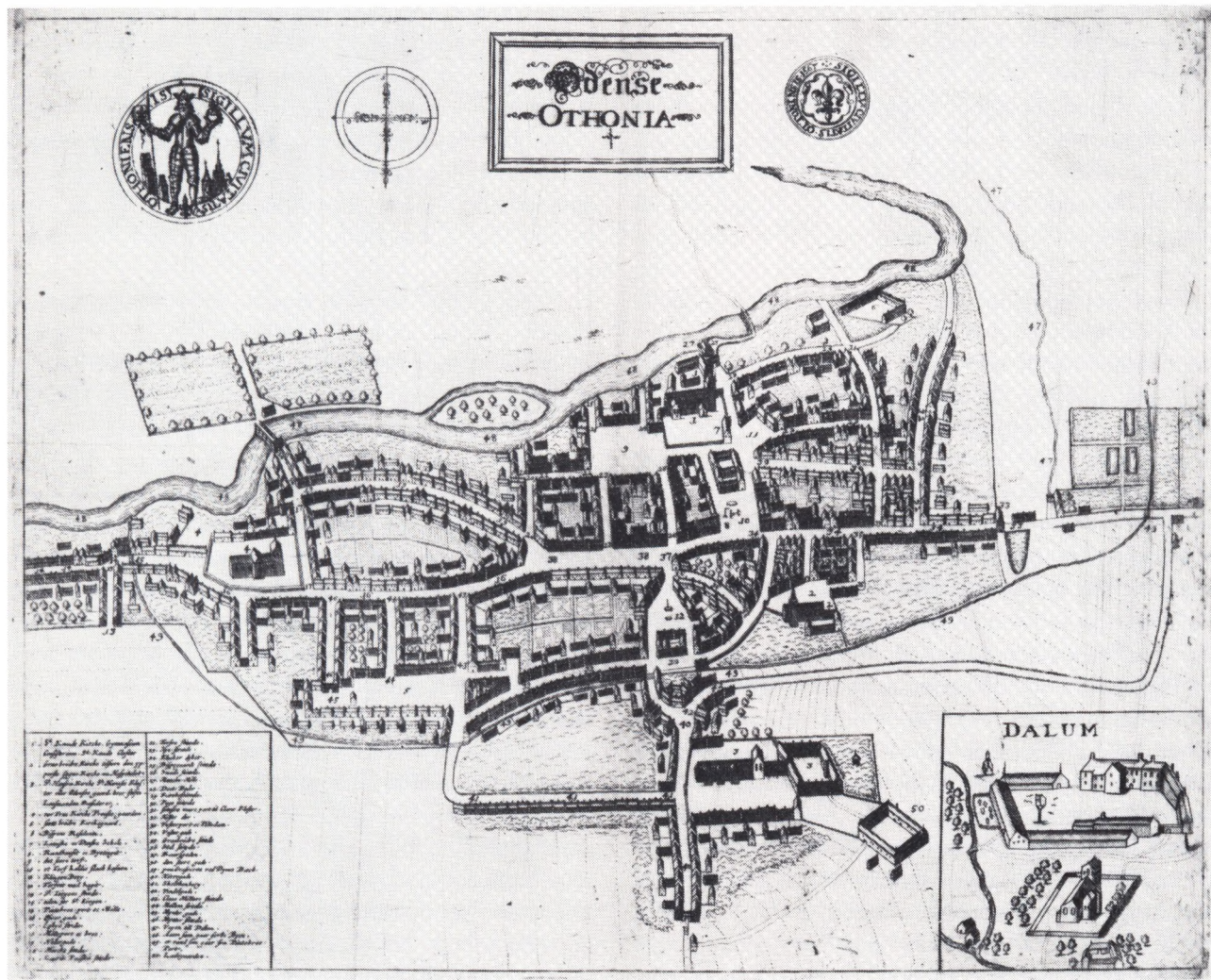
Sancti Albani Kierregaardt vdi lengen och bredden som then nu begrebenn och forfunden er nyde och for euige eyendom beholle tiill theres rette allmyndelige byes torff...» (17). I samme forbindelse fik byen lov til at indhegne et byens stræde i 2 vognes bredde fra skolen og ind gennem St. Knuds kirkegård »udh

Fig. 3. omtalt som Braunius. Prospekt af Odense efter Braun og Hogenberg : *Civitates orbis terrarum*. Bd. V, Pl.30. (Köln 1598).

mett« de gårde ved kirkegården, som beboedes af Me-
ster Johan Valckendorf, Jørgen Gyldenstjerne og
Christiern Pedersen (fig. 5:2) (17). Vi har ingen efter-
retninger om, at stedet er blevet brugt som torv. No-

Fig. 4. Prospekt af Odense efter Resen's Atlas Danicus. København 1677.
Dateret til 1675 – Ib Rønne Kejlbo: Kobberstikkene til Peder Hansen Resen.
Atlas Danicus. København 1974. Efterskrift s. 19.

get kunne tyde på, at dette ikke er sket, idet Frederik II i 1581 gav den plads i Odense, hvorpå hyldningen foregik, til torv, fordi der »ingen bekvem markedsplads hidtil har været i byen« (18). Hyldningen må være foregået på Albani Torv (fig. 5:1), hvilket blandt andet kan ses af, at Oluf Bager fik tilladelse til igen at »indhegne den Ejendom paa St. Albani kirkegaard ud imod St. Knudtz Kirke i Otthense, som nu var udlagt til den Plads, hvorpaa Palladset stod« (19). Selve hyldningen forberedtes med en brolægning af pladsen (20), en udvidelse blandt andet ved ekspropriering af Jørgen Marsvins gård (21) og køb af nabogården til Elendehuset (22) – Elendehuset lå ved strædet, som løb nord for Albani kirkegård (23). Frederik II's markedsordning bestemte da, at hyldningspladsen skulle være markedstorv for kramvarer, korn og »andet sligt«, mens marked for heste, øksne, fæ og kvæg skulle holdes udenfor Odense og ikke i byen, fordi »de fremmede og udenbyes Mænd, som for^{te} Markeder besøge, have med Kramboder, Gods, Varer, Heste, Øksne, Fæ og Qvæg forfyldt alle Gaderne og Stræderne« (18). Forbindelsen mellem algaden – strækningen Vestergade-Overgade (fig. 6) – og det nye torv må dog have vist sig ikke at være tilfredsstillende, idet der i 1584 udlagdes »et jordsmond og plattz«, liggende mellem 2 ejendomme til et almindeligt hærstræde fra adelgaden og til det nye torv og palads (24). Det sandsynligste er, at dette nye stræde er den gade, som hos Resen kaldes Nystræde og på grundkortet (fig. 5:3) Torvegade, og som ligger parallelt med det vest for liggende Skomagerstræde (før St. Albani Stræde) og det øst for liggende »stræde fra Skjolden til åen«, idet de 2 sidstnævnte stræder eksisterede på den tid, det nye hærstræde – Torvegade – anlagdes (25). Endelig gav Frederik II tilladelse til i 1586 (26), at byen måtte anlægge en ny brolagt adelvej sønden for byen gen-

nem Bispeløkken over Bispelholmen, og via en god stærk fjællebro over åen (fig. 5:5), ind på den nye markedsplads og torv. Han befalede byen at bruge denne vej som »rette adeltorvevej« (fig. 5:4).

Dette at anlægge torve på gejstlige institutioners plads efter Reformationen træffer vi f.eks. også i Viborg, hvor Frederik II overlod byen St. Hans kirkes tomt, og hvor Nytorvet anlagdes (27).

I forbindelse med anlæggelsen af Albani Torv med tilhørende nye algader, er allerede omtalt strækningen Vestergade-Overgade. Denne strækning og andre gadestrækninger med betegnelsen algade, som er illustreret i fig. 6, kan føres tilbage til tiden før Reformationen.

Vestergade-Overgade er den store øst-vestgående gadestrækning mellem Vesterportene og Pjenteport og ud forbi disse porte (fig. 6:1 og 6:3). Vestergade er fra første færd omtalt som algade – i 1285 i forbindelse med Erik Glippings donation af en grundejendom til franciskanerne i Odense (fig. 1:2). Denne donation bestod af alle grunde og tofter fra Vestergade til Henrik Sømærs grund, omfattende bækken nord for klosteret og den øst-vest gående algade syd for samme, undtagen St. Albani kirkes 2 grunde i det sydvestlige hjørne, hvor gaderne mødtes (28). Gaden omtales her som den øst-vestgående algade sønden Gråbrødre kloster. Navnet Vestergade i forbindelse med denne gadestrækning møder vi, nogenlunde sikkert, første gang i 1437 – en grund »østen Raadhusgaarden i Væstregade« (29). Hos Braunius omtales gadestrækningen som »via occidentalis«, og hos Resen som Vestergade.

Overgade møder vi også fra første færd omtalt som algade, men dog først i 1400-tallet, hvilket, som omtalt i et af de indledende afsnit, er kendetegnende for kildematerialet i Odense. I 1433 omtales en gård »som rækker fra den almindelige Gade og til Swarte-

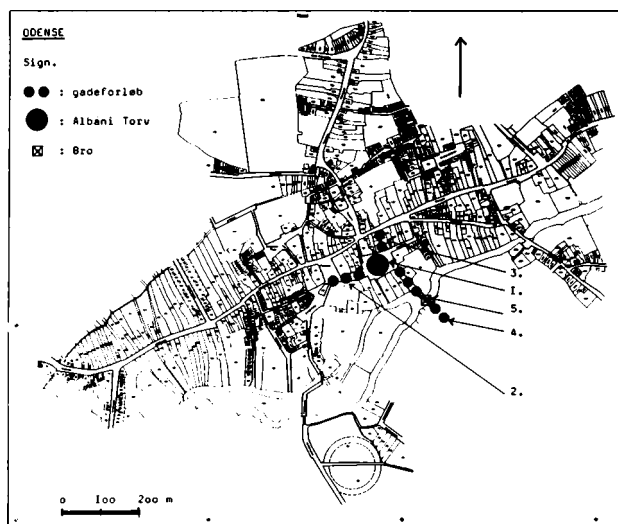

Fig. 5. Grundkortet med markering af ændringerne som følge af St. Albani kirkes nedlæggelse efter Reformationen. 1. Albani Torv. 2. Strædet fra St. Knuds skole til Albani Torv. 3. Torvegade. 4. Adeltorvejen. 5. Fjellebro.

brødreklosters Stræde liggende« (30). I samme dokument møder vi betegnelsen Overgade i form af en senere påskrift »paa Offuergade østfor Sortebrødrestræde«. Men betegnelsen Overgade forudsætter en Nergade, og denne har vi nævnt første gang i 1452 (31). Om betegnelsen Overgade så er blevet anvendt på denne tid, eller den er et 1500-tals fænomen, er ikke til at afgøre (32). Braunius benævner strækningen »Platea Superior«, og Resen »Ofvergade«.

Imellem Vestergade og Overgade betegnes gade-strækningen hos Braunius »Via publica Sildeboene«, og hos Resen »den store gade«. I det skriftlige kilde-materiale møder vi betegnelser som Fiskebænkene, Fiskeskamlerne og Sildeboderne. Disse er af Engelstoft blevet opfattet som den samme gadestrækning og be-

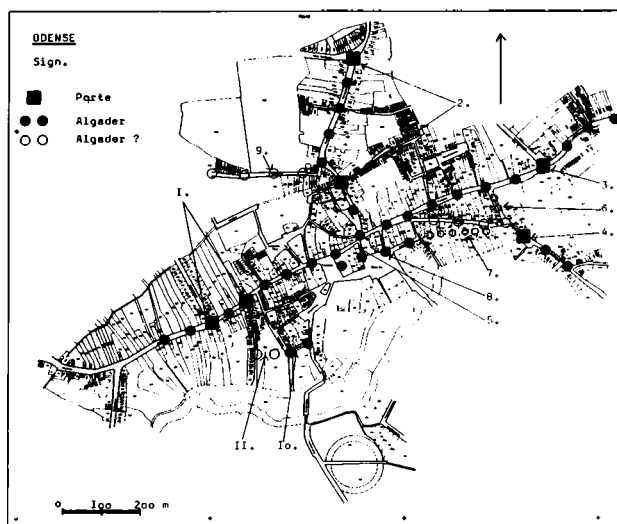

Fig. 6. Porte og algader i Odense. 1. Formodede placeringer af de 2 Vesterporte. 2. Formodede placeringer af de 2 Nørreporte. 3. Pjenteport. 4. Møgelbroport. 5. St. Albani stræde. 6. Frue kirkestræde. 7. Nergade. 8. Hærstrædet 1480. 9. Vindegade. 10. Horsetorvet. 11. Holsedore.

liggende, som vist hos Braunius (33). Fiskebænkene, omtalt første gang i 1496 (34), møder vi vedrørende en gård »synden Adelgaden wedtt the nederste Fiskebencke tuertt offwer fraa biscops gaarden« (35). Den samme ejendom – en donation fra Hr. Jens Eggertsen 1499 – omtales i et udtog i en rettertingsdom fra 1543 vedrørende tiden o. 1499, som liggende ved algaden vesten næst det stræde, som løber fra Skjolden mod biskopgården (36). Sidstnævnte minder stærkt om beskrivelsen fra 1492 vedrørende en gård i Odense på sydsiden af gaden »tvært over mod Silleboderne liggende ..., i Længden fra Adelgaden og sønderpaa til det Stræde, som ligger til Bispegaarden« (37). Fiskeskamlerne omtales i 1505 i forbindelse med en gård

»liggendis emellom begge fiischeschammell paa thenn nørre sziide gadenn« (38), hvilket tyder stærkt på, at der er tale om en øst-vestgående strækning. Desuden er navne- og funktionsligheden så stor, at det må være en nærliggende tanke at antage, som Engelstoft, at betegnelserne dækker samme lokalitet.

Hvis man skulle til f.eks. Middelfart, Assens eller Fåborg, måtte man ad Vestergade ud af Vesterport (fig. 6:1). Ud forbi Pjenteport (fig. 6:3) fortsatte algaden/-vejen forbi St. Jørgens Gård (fig. 1:5) til Åsum. Algaden øst for Pjenteport benævnes i 1500-tallet i en del tilfælde Østergade (39).

En anden gadestrækning, som omtales hyppigt som algade, er Nørregade, som af Braunius benævnes »via Borealis seu regia«, og af Resen »Nörregade«. Der kan næsten heller ikke være andre muligheder for en gade, der betegnes Nørregade – ved Nørreportene (fig. 6:2) –, når disse oplysninger sammenholdes med det skriftlige materiale. Nørregade omtales første gang i 1450 i forbindelse med en gård »i Nørregade sønden næst det Stræde, som gaar op til Sculkenburgh, i S. Michels S.« (40). At der er tale om en nord-sydgående gade be- styrkes yderligere af beskrivelser af gårde liggende nord for hinanden, syd for hinanden, syd for bækken osv. (41). En enkelt gang – i 1488 (42) – omtales Skomagerstrædet (i middelalderen og i det følgende kaldet St. Albani stræde fig. 6:5) som algade. St. Albani stræde omtales første gang i forbindelse med et gadeforløb ca. 60 år tidligere (23). Ifølge de skriftlige kilder må den identificeres med det nuværende Skomagerstræde – hos Resen kaldet Smedestræde – idet strædet blandt andet placeres i forhold til St. Albani kirkegård (43). Som nævnt i note 16, har Erling Albrechtsen redegjort for en del af Albani kirkegårds udstrækning i forbindelse med afgravningen af Albani Torv i begyndelsen af 1950'erne. Desuden er ejen-

dommenes placering, i kilderne, beskrevet som østen for, eller vesten for gaden, hvilket tyder på en nord-sydgående gade (44). At gaden har skiftet navn, kan måske forklares ved nedlæggelsen af St. Albani kirke og kirkegård efter Reformationen sammenholdt med, at det er gilde- og lavhuse, der synes at dominere i gaden – skomagere, skræddere, smede osv. Ud forbi Nørreportene gik vejen til Næsbyhoved.

Syd for Møglebroport (fig. 6:4) gik vejen til Ejby og Svendborg. Møglebroport er, i modsætning til Vesterportene og Nørreportene, som omtales i 1400-tallet (45), nævnt første gang i 1534 (46). Men Møglebro må være den bro, der omtales i 1257 som den store bro, og i 1336 optræder Møglebroholm (47). Stednavneforskningen mener, apropos 1257-brevet, at møgle kommer af gammel dansk mikil, som betyder stor (48). Benævnelsen den store bro forudsætter en lille bro, som vi dog aldrig støder på i det skriftlige kilde- materiale. Man kunne måske tænke sig, at den lille bro har været slået over den smallere bæk ved Pjenteport; heller ikke denne bro har vi omtalt.

Hvilken vejstrækning har da fungeret som algade i Odense ud til Møglebroport? Der er her et par muligheder. Den ene mulighed er det nuværende Frue Kirkestræde (fig. 6:6), som omtales i 2. halvdel af 1500-tallet, og som kaldes dels – gaden, som løber neder ved Vor Frue kirkegårds mur og til Møglebro, dels – strædet vesten op til Vor Frue kirke (49). Men dette vejstykke fører ikke ind i byen. Snarere skulle man måske pege på Nedergade (fig. 6:7) – hos Braunius kaldet »Platea inferior«, og hos Resen Nedergade –, og som på bedre vis fører ind i byen, og som allerede omtalt er nævnt første gang i 1452 (31). I 1537 beskrives ejendomme mellem Nedergade og Overgade og mellem Nedergade og åen (50), hvilket placerer den i det område, hvor den nu ligger. Muligvis kunne man

tænke sig, at den har haft et sydligere forløb i den vestlige ende, således at Nedergade kom til at løbe sammen med et hærstræde, som vi hører om i 1480 (23). Dette hærstræde (fig. 6:8) beskrives i et tingsvidne som »eet obeth Herstræde oc bysens stræde liggende østen nest Sti Albans stræde ... langs gønom henrich papes gaardh oc suo norden fram fore thet ellende gildes stenhwss indh til thet stræde som løber norden fram fore bispgardhen« og »eet obeth stræde fraa thet stræde som løber norden fram for bispgardhen oc indh i Ste Albans stræde lige oomooth thet stræde som løber sønden fram for radhwseth«. Efter en brand før 1480, lod 2 grundejere (?) sætte et hus for den vestre ende ved St. Albani stræde og et led for den østre ende (23). Dette vejstykke synes også at være påvist ved afgravningen af Albani Torv i 1950'erne (16). Man kunne da komme på den tanke, at der, tidligt i 1400-tallet (måske før), har løbet et hærstræde fra Flakhaven via det i 1480 omtalte hærstræde gennem Nedergade ud til Møglebroport, hvor så Nedergade havde et lidt sydligere forløb i den vestlige ende, måske følgende matrikelskellene. I 1488 omtales en gård og grund i St. Albani stræde »sønne skrædderhwsset oc norden thet lille stræde ligende er« (51), og i 1565 omtales strædet med portgang ud til St. Albani stræde (52). Dette kunne måske tolkes som en tilbagegang i betydning for denne strækning efter branden i 1400-tallet, så Nedergade har søgt en mere direkte forbindelse med torvehandelen på Vestergade-Overgade.

I midten af 1400-tallet omtales et stræde fra St. Hans klostres bagport (fig. 1:1) til Adelgaden (53). Denne algade kan være enten Nørregade eller Vindegade. Vindegade omtales første gang i 1454 (54), og må, i hvert fald i 1588 (55), være beliggende som angivet i fig. 6:9. I 1588 beskrives nemlig jord mellem Vindegade og byens grav, og et fortorv over byens

grav mellem denne jord og hospitalsmuren. Via Vindegade kom man ud til marker, skove og enge (56).

Horsetorvet, som nævnes første gang i 1442, omtales ved samme lejlighed for første og eneste gang som algade – en gård og grund på Horsetorvet »sønden Aæn i othens, ..., i Længden er hun fra Aæn og op til Athellgaden, ...« (57). Angående bemærkningen om, at Horsetorvet skulle ligge syd for åen, må der være tale om en fejlskrivning for norden åen, idet dette er den eneste kilde, der omtaler en beliggenhed sønden åen, mens andre, f.eks. de allerede omtalte ejendomme, beliggende mellem Pugestrædet og Horsetorvet (14), så tydeligt må henføre beliggenheden til nord for åen. Med hensyn til en nøjere placering kan vi igen henholde os til en allerede nævnt kilde fra 1593 (13), hvor Horsetorvet, Pugestrædet og St. Knuds klostres port omtales i forbindelse med et grundstykke. Dvs. en beliggenhed, som angivet i fig. 6:10, ikke er ganske utænkkelig.

Selve betegnelsen Horsetorv/Hestetorv antyder en torvefunktion; men mærkeligt nok omtales Horsetorvet på intet tidspunkt i forbindelse med markeds- eller torvehandel, men kun i forbindelse med ejendoms-handler (fig. 7:1) (58). At der har været et Horsetorv i byen, kan ses af den under Albani Torv nævnte bestemmelse om, at marked for heste, øksne, fæ og kvæg skulle flytte udenfor byen (18). Det ville da være naturligt at placere torvet, som før angivet (fig. 6:10). Braunius har intet navn på dette gadestykke, medens Resen, nok som følge af, at torvet er flyttet ud af byen (59), kalder det »Doktors Boder« – efter en velgørende stiftelse bygget i slutningen af 1500-tallet af Cornelius Hamsforts datter. Hvorledes har man kunnet komme til Horsetorvet uden for meget besvær? Her kan vi vende tilbage til den hos Braunius omtalte »Holster Thor«, en øst-vestgående gade, beliggende vest for St.

Clara kloster (fig. 1:7). I de skriftlige kilder møder vi betegnelsen Holsedore og Holsedore stræde, som også betegner en øst-vestgående gade, f.eks. i 1499 i forbindelse med en ejendom »inden den yderste Vesterport, Sønden næst Adelgaden langs ud med det Stræde næst Havelværket, som løber ind i Holtzedoræ Strædet« (60). Eller i 1523 en »Have liggende mellem Holtzedaaestrede og Aaen vesten fra Clara Kloster« (61). To kilder afviger muligvis fra dette – 1. en udateret regest fra St. Hans klostres registratur omtaler »enn haffue vdi Westergade wed Holstedaastrede« (62), Dette kan dog bringes i harmoni med de andre oplysninger, hvis »Westergade« skal forstås som den vestre gade, og denne igen er det i 1499 omtalte stræde næst havelværket. – 2. I 1585 omtales en humlehave

ved »Holster Doer syd for Aaen« (63). Dette bliver noget vanskeligere at få til at harmonere med det øvrige, medmindre der er tale om en skrivefejl, og der i stedet skulle have stået nord for åen. Angående selve navnet Holsedore, har der været delte meninger om dets betydning. Hugo Matthiessen antog, at forleddet skulle opfattes som holt (træ) (64), mens Vedel Simonsen (65) og Engelstoft (66) antog, at navnet kunne være af nedertysk oprindelse Holsterdor=Holsternerport. Sidstnævnte antagelse kan ikke udelukkes af stednavneforskningen (67), der dog snarere hælder til den antagelse, som også Engelstoft har været inde på (66), at der kan være tale om et naturnavn Holsted, eller »appellativ« gammel dansk Holstath – et sted, hvor der er hul. Men i Ribe Oldemor omtales »portam dictam lubecherdore«, hvilket kunne få en til at tænke på, om ikke Holsedore alligevel skulle have noget med port at gøre (68). Dette at vi har et Horsetorv og en gadestrækning – muligvis med en port – løbende øst-vest, gør det fristende at sætte disse to ting i forbindelse med hinanden, som det er søgt gjort i fig. 6:11.

I den eneste kilde, der omtaler markeder og torve i forbindelse med handel – et privilegium til købmandsgildet fra 1496 (34) – opregnes de markeder, der skal holdes. Flakhaven, hvor der skal handles tømmer, lertøj, træsko, kurve, trug og ølkar, strækningen fra de øverste Fiskebænke til de nederste, hvor der skal handles med fisk, sild, flæsk og kokød, og endelig markedet ved Helliggejst og ved Tinget, hvor der må handles med »vntt gotz og thet ey ware got«!

Flakhaven, som omtales første gang ved denne lejlighed, placeres både af Braunius og Resen som angivet i fig. 7:2. På Flakhaven har Braunius angivet en bygning benævnt »Myropolium« (apotek), som må være den bygning, biskop Jens Andersen Beldenak lod

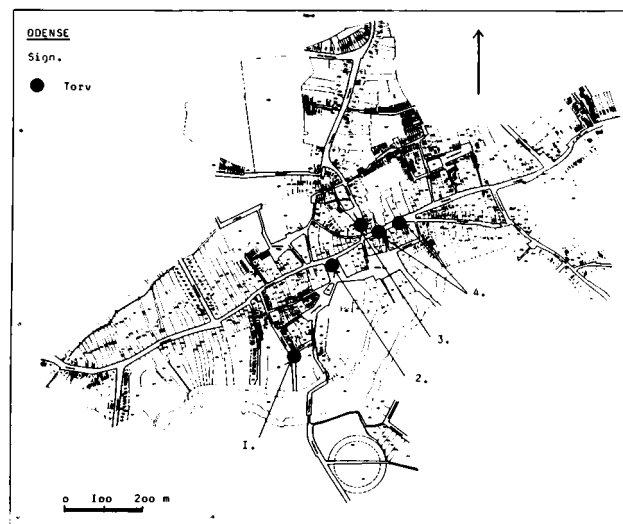

Fig. 7. Torve. 1. Horsetorvet. 2. Flakhaven. 3. Helliggejst og Tinget. 4. Fiskebænkene.

opføre, og som i 1518 omtales som gejstligt domhus på Flakhaven (69). I 1549 overlod kongen Cornelius Hamsfort denne ejendom til apotek – den beskrives som en gård »liggende mellem S. Knudts Kirkegaard og Flackhafven...« (70). Fra bygningen, som blev nedrevet i 1857, stammer 2 sandstensplader – den ene med Jens Andersen Beldenaks navn og årstallet 1518, den anden med hans våben og årstallet 1518 (71). Så Flakhaven har også været betegnelsen for dette sted før Reformationen.

Fiskebænkenes placering (fig. 7:4) er omtalt i forbindelse med algadestrækningen Vestergade-Overgade.

Markedet ved Helliggejst og ved Tinget må være placeret, som angivet i fig. 7:3, idet vi fra Gråbrødre Hospitals Kopibog fra 1709 har en oplysning fra o. 1540 med en beskrivelse af en ejendom »Ved Helliggeisteshuus (fig. 1:3) ved tinget, Som strækker sig vdi Længelsen fra Adelgaden (her Nørregade) og udi Øster XLII Alen, vdi Bredelsen udi Nor og Synder fra Agestrædet og til Kirkemuren XXII Alen, saa at Ageveyen bliver fri til Hovedgaarden...« (72).

For Odenses vedkommende kan vi således med Hugo Matthiessen (73) tale om synonymi mellem torv og torvegade i 14- og 1500-tallet indtil dannelsen af Albani Torv i 1580'erne. Dette fænomen træffes blandt andet også i Svendborg, og vil blive behandlet andetsteds i dette skrift (74). Der må have været trængsel i byen på markedsdagene, især ved det store årlige St. Knuds marked den 10. juli (75), som må have trukket mange til byen. Man kan f.eks. prøve at gætte på, hvor de rigsråder og adelsmænd, som i Hjallelse den 9. juli 1534 blandt andet talte om at vælge den senere Christian III til konge, skulle hen dagen efter (76). Med hensyn til de øvrige gader, finder vi i den vestlige del af byen, at der fra Vestergade, før anlæggelsen af

Jernbanegade, går 3 stræder op mod Gråbrødre kloster – benævnt fra vest mod øst – Store Gråbrødre stræde, Lille Gråbrødre stræde og Asylgade. Disse 3 stræder genfindes på Braunius's kort, dog uden navn, og på Resens kort med benævnelsen Gråbrødre stræde for det vestligste stræde. I det skriftlige kildemateriale møder vi 3 betegnelser – Gråbrødre agestræde, Gråbrødre stenter/Gråbrødre stentestræde og Gråbrødre Stræde. Alle disse betegnelser er overleveret i registraturer, så hvor gamle disse betegnelser er, kan vi ikke sige; det er også muligt, at de 3 betegnelser dækker samme stræde. Gråbrødre agestræde, som må betyde indkørsel/indgang for kørende trafik, er nævnt første og eneste gang i 1469 i forbindelse med »then bygning oc gierdesgorde, som bygd oc sett er paa bysens jorde, som ligger emellom graabrødre kirckegordt oc graabrødre agestrede (!)« (77). Gråbrødre stenter/Gråbrødre stentestræde (stenter = låge eller port i kirkegårdsmur (67)) møder vi første gang i 1485 i et skøde på en gård »liggendis emellom graabrødre stenter« (78), senere også i forbindelse med breve på St. Knuds klostres ejendom i 1537 »emellom Graabrødre-stente strede oc Dieffuels recke« (79). Endelig møder vi betegnelsen Gråbrødre stræde, første gang i 1481 i forbindelse med et skøde på en gård (80). Siden, i 1487, omtales »eth boligh liggende i graabrødre stræde nordhen nest Bertill Baghers gordh oc østhen nesth forneffnde stræde...« (81), hvilket tyder på en nord-sydgående gade. Engelstoft opererer med 3 gader – 1. det østlige Gråbrødrestræde = nuværende Asylgade (fig. 8:3), som førte til klosterets havemur, 2. den korte indgang til kirkegårdsporten og 3. det stræde, der gik til Gråbrødreklostres ageport = Gråbrødre stentestræde (82). Stednavneforskningens løsning på problemet er at kalde det østligste stræde for Gråbrødrestræde eller Gråbrødre Overstræde (Asylgade fig.

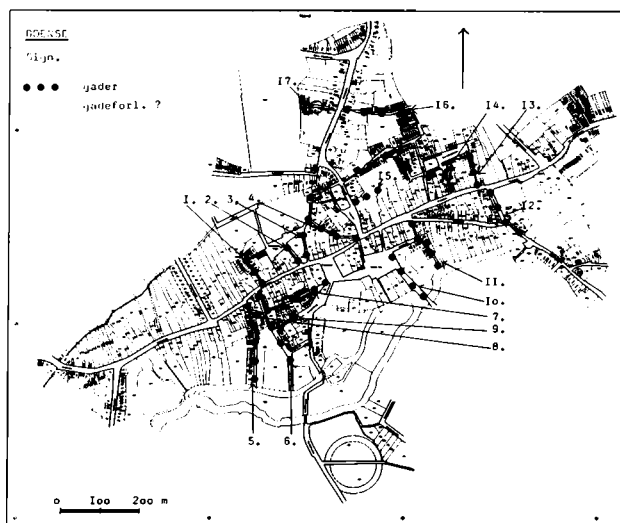

Fig. 8. Øvrige gader 1. Store Gråbrødre stræde. 2. Lille Gråbrødrestræde. 3. Asylgade. 4. Stålstræde. 5. Holsedore. 6. Klaragade. 7. Pugestrædet. 8. St. Annagade. 9. St. Knuds kirkestræde. 10. Albanigade. 11. Påskestræde. 12. Frue kirkestræde. 13. Mønterstræde. 14. Mellemstrædet. 15. Strædet ved Heligåndshospitalet. 16. Skulkenborg stræde. 17. Stræde ved St. Hans kloster.

8:3), det midterste Lillestræde eller måske Gråbrødre Stæntestræde (Lille Gråbrødrestræde fig. 8:2), og det vestligste Storestræde eller Gråbrødre Agestræde (Store Gråbrødrestræde fig. 8:1) (67). Her må man med stednavneforskningen mene, at den naturligste placering af et Gråbrødre agestræde, dvs. indkørsel til klosteret, må være Store Gråbrødrestræde, under hensyn til klosteranlæggets opbygning med kirken som sydfløj. På et kort fra 1838 (83) kaldes den nuværende Asylgade (fig. 8:3) for Gråbrødre Murstræde, og såvel Braunius som Resen angiver et murforløb langs den vestlige side af gaden. Under hensyntagen til betydningen af stenter, og siden Braunius og Resen, som

foruden ved Lille Gråbrødre stræde også ved Asylgade, angiver en låge eller port, kan man vel ikke udelukke, at Gråbrødre stenter/ -stentestræde kan være det nuværende Asylgade, især ikke hvis Engelstoft (84) har ret i sin formodning om, at Djævelsrækken skal sættes i forbindelse med et fæstningsværk eller gangtræ over bækken fra Gråbrødre stenter til St. Hans kloster. Som nævnt omtales i 1537 en St. Knuds klosters ejendom imellem Gråbrødre stentestræde og Djævelsrække (79), dvs. Djævelsrækken må ligge i nærheden af Gråbrødre stentestræde. Hvis Djævelsrækken har noget med fæstningsværk at gøre, og ejendommen i 1537 skal ligge, som beskrevet, må det vel være naturligst, at Gråbrødre stentestræde er den samme, som det nuværende Asylgade.

Hvis vi vender tilbage til den allerede omtalte donation til Gråbrødre kloster fra 1285 (28), omtales, som vi så, foruden algaden, en Vestergade og 2 grunde tilhørende St. Albani kirke på hjørnet af algade og Vestergade. Under hensyntagen til placeringen af Gråbrødrekloster (fig. 1:2) og beskrivelsen af donationen, må det være muligt at tolke Vestergade som lig Store Gråbrødrestræde. Ydermere må den være den vestligste gade i byen, nord for det nuværende Vestergade inden den inderste Vesterport, idet vi i 1547 har omtalt en gård tilhørende et vikarie ved St. Albani kirke liggende vest for Gråbrødre kloster »dog undtagen Byens Volde og Grave« (85); måske drejer det sig om den samme ejendom i 1285 og 1547. I 1346 testamenterede rådmænd Henrik Schermer i Odense en grund til Gråbrødre kloster, syd for klosteret, som gennemgang til kirken, i længden fra kirkegården til algaden (Vestergade) i bredden fra Lars Vezelius's bygninger og til stenhuset (86). Denne gennemgang må være enten Lille Gråbrødrestræde eller Asylgade. Fra 1516 har vi en efterretning angående skomagernes

ret til at blive begravet på Gråbrødre kirkegård på den del, der lå »fra den vestre kirkedør og neder til muuren og xiiij fra Xyngelpporten (Ringepporten) og bort i thet søndre...« (87), dvs. kirkegården må have ligget syd for kirken. Det nye stræde må, i lys af kirkegårdens placering, nok tolkes som det nuværende Lille Gråbrødrestræde.

Grønnegade stræde, som første gang er omtalt i 1528 (88), identificeres af Engelstoft med Stålstræde (fig. 8:4) (89). Denne antagelse forekommer ikke urimelig, hvis man ser på nogle oplysninger i et dokument fra 1548, hvor der omtales ulovlige havegærder på byens jord »i grønegads straede, fraa logen och neder tiill then nye bro emod graabrødre mur, Och fraa same hiørne...« (90), og vi antager, at gråbrødre mur er muren langs det østligste af Gråbrødrestræderne.

Hvis vi vender os mod den vestlige del af byen, syd for den nuværende Vestergade, finder vi 2 nord-sydgående gader (fig. 4 og fig. 8:5 og 8:6), den vestligste kaldes nu Holsedore, den anden Klaragade. I 1499 omtales en jord og grund »inden den yderste Vesterport Sonden næst Adelgaden langs ud med det Stræde næst Havelverket, som løber ind til Holtzedoræ Strædet« (60), og i 1568 har vi endvidere omtalt et stræde »ved den murede Port og ned til Aaen« (91). Hvis mange små matrikler indicerer en form for afgrænsning, og portene kan placeres, som angivet i fig. 6:1, blandt andet via fundet, ved grundgravning på matrikel 569, af en anden, meget blødere jordmasse (mudder og blåsand) end grunden ellers bestod af, i ringe bredde løbende nord-syd, hvilket kunne tydes som en voldgrav (92), og Braunius's placering (fig. 3), må man vel kunne identificere dette stræde med det nuværende Holsedore (fig. 8:5).

Fra Dronning Christines Brevbog (1504-11) har vi

omtalt, at dronningen betalte 4 skilling i leje pr. år »for then gang, hennes nade haffuer vd aff ssin gardt oc emodh grabrødre« (93). I Dronning Christines Hofholdningsregnskaber omtales såvel hendes gård, som hendes gamle gård (94), dvs. der må skelnes mellem 2 gårde; men om de har ligget samme sted eller ej, vides ikke. I 1519/1521/1522 skænkes Dronning Christines gård til et Clara kloster i Odense (95) (fig. 1:7), dvs. det er muligt, at denne åbenbart private vej kan være Klaragade. I 1568 omtales »det Stræde inden den murede Port ind til Bispens Abildhave« (96) – bispens fik efter Reformationen bolig i Clara kloster –, hvilket må tolkes som et stræde, der ligger øst for strædet ved den murede port, dvs. det må være Klaragade. Ifølge beskrivelserne ser det ud til, at strædet ikke, som nu, har gået helt ned til åen.

Pugestrædet (fig. 8:7) og dets beliggenhed er omtalt i begyndelsen af denne artikel, se også fig. 2.

Også omtalt tidligere er »thett strede, her Knudt Bertelsenn iboede« (8) i forbindelse med St. Knuds klostres ejendomme i 1537. Nogle af disse ejendomme var beliggende fra det stræde, Hr. Knud Bertelsen boede i, og indtil Hans Marthensens hus på begge sider ved Pugestrædet. De 2 mest sandsynlige muligheder her må være den nuværende St. Anna gade (fig. 8:8) eller St. Knuds Kirkestræde (fig. 8:9), idet man vel næppe ville kalde Vestergade for et stræde.

Hvis vi fortsætter længere mod øst, møder vi igen 2 nord-sydgående gader, den vestligste (fig. 8:10) nu kaldet Albanigade, den anden (fig. 8:11) kaldet Påskestrædet – hos Resen h.h.v. »Bispegaardsstræde« og »Mørkestræde« – »Lauritz Paaskiestrede«. Den vestligste af disse gader har vi mødt før, i forbindelse med anlæggelsen af Albani Torv og fastlæggelse af de tilhørende algader i 1585 (26); men strækningen nord for åen omtales før denne tid, første gang i 1547, som

»Biispgaardtz stredetth, som løber til Holmenn« (97). Men da det er den katolske bispegård, strædet løber forbi, kunne man tænke sig, at betegnelsen stammede fra tiden før Reformationen, da de lutherske biskopper, eller, som de hed i den første tid, superintendenten, boede i Clara kloster.

Det andet stræde har vi også omtalt før, i forbindelse med algadestrækningen Vestergade-Overgade, som løbende fra Skjolden mod bispegården, fra tiden o. 1499 (36), og den må sammenholdt med dette places, som angivet i fig. 8:11.

Frue Kirkestræde (fig. 8:12) er omtalt i forbindelse med overvejelserne angående en algade førende til Møglebroport – se også fig. 6:6.

På den anden side af Overgade møder vi hos Braunius 4 stræder, hvoraf de 3 (minus det østligste) går op til Sortebrødre klosterets område (fig. 1:4). De samme 3 stræder forekommer hos Resen med betegnelserne – fra øst mod vest – »Mynterstræde«, »Mellem stræde« og »Claus Möllers stræde«. På grundkortet betegnes de samme gader h.h.v. Mønsterstræde, Mellemstræde og Overstræde. I dette område må man regne med forandringer efter Reformationen, idet Sortebrødre klosteret nedlagdes og underlagdes institutionen Gråbrødre Hospital/Odense Hospital (98). Kirken skulle nedbrydes og selve klosteret skulle omdannes til lejeboliger (99), og i 1551 indrettedes kirkegården med et nybygget kapel til almindelig begravelsesplads for byen (100). Mønsterstræde er omtalt én gang, i 1469 (101); men er ikke placeret i forhold til andet kendt. Det eneste, vi får at vide angående Mønsterstræde, er, at jorden, det drejer sig om, ligger »i uor frue soghen i othens, østen nest mynter strædith« (101). Men det må være naturligt, at sætte betegnelsen Mønsterstræde i forbindelse med en Møntergård; og en sådan har vi placeret i 1525, idet vi har

omtalt jord vest og syd fra Møntergården og nord og øst fra Sortebrødre kirke, rækkende fra Sortebrødre kirkegård til Overgade (102). Den beskrivelse, sammenholdt med et Mønsterstræde, kan passe på både det nuværende Mellemstræde (fig. 8:14) og Mønsterstræde (fig. 8:13).

I 1433 møder vi et Sortebrødrekloster stræde i forbindelse med en gård liggende østfor ved siden af dette stræde – en yngre arkivpåskrift har tilføjet »paa Offuergade østfor Sortebrødre stræde« (103). Endvidere ejede Johan Friis i 1548 en gård »Liggendis wti offuergade nest østenn hos hans wnkerssens gaardt Och Recker wtj lengenn fran Adellgaden oc tiill Sortebrødrestrede mett etth Stenhus som ther paa stander« (104). Dvs. vedrørende dette stræde kan beskrivelsen også passe på såvel Mellemstrædet, som på Mønsterstrædet. Det vil da nok være naturligt at skele til Resen og lade Mønsterstrædet være placeret, som angivet i fig. 8:13, og Sortebrødrekloster strædet, som angivet i fig. 8:14.

Under omtalen af markedet ved Helligåndshospitalet (72), nævntes, fra tiden o. 1540, (105) en agevej fra Nørregade gående øst-vest, placeret omtrent, som angivet i fig. 8:15. Denne institution erhvervede i 1478 en grund, der gik fra hospitalskirkegården til graven længere nord på (106). Institutionen må således have været placeret, som angivet i fig. 1:3. Helligåndshospitalet oprettedes i 1437 med hospital, kapel og kirkegård (107), som erstatning for et ældre, ødelagt byens hospital, og fik tillagt dette ældre hospitals grund. Denne grund ejedes af kapitelsbordet, så grundgaven tilbagekaldtes (108). Men da forstanderen omtales kort efter (109), og siden med jævne mellemrum, så må institutionen have fået et sted at være – enten en ny grund, eller – de har måske fået lov at blive på kapitelsbordets grund. Agevejen må nok ses i forbin-

delse med institutionens oprettelse – måske endda ved grundudvidelse i 1478, hvor man må have fået et behov for en vej ind til det udvidede kompleks.

Udenfor den inderste Nørreport støder vi, ud over de allerede nævnte, Nørregade og Vindegade, på flere gader og stræder. Inden vi går videre, skal det omtales, at vi ikke har noget skriftligt eller kortmæssigt bevis for, at den inderste Nørreport har ligget på dette sted. Men den ganske vist senere betegnelse Gravene, omtalen af byens grav i 1588 i dette område (56) – omtalt vedrørende Vindegades mulige algestatus –, og den just omtalte Helligåndshospitals grunderhvervelse i 1478 (106) må betyde, at der må have været en port på dette sted (fig. 6:2), så det har været muligt at spærre Nørregade. I dette område, nord for den inderste Nørreport, har vi placeret Skulkenborg/Skulkenborg stræde, nævnt første gang i 1450 – »gaard i Nørregade sønden næst det Stræde, som gaar op til Sculkenborg, i s. Michels S. i otthens« (40). Endvidere har vi i 1464 omtalt en gård og et jordstykke »rækker i Nør og Sønder fra Skulkenborghs Stræde til Bygravene« (110). Dvs. der må være tale om en øst-vestgående gade, som må kunne placeres, som angivet i fig. 8:16; både Braunius, Resen og grundkortet kalder denne gade Skulkenborg. Selve navnet Skulkenborg tolkes af Stednavneforskningen, som et oprindeligt husnavn, hvis forled – skulke – skal forstås som »holde sig skjult«, idet man afviser Hugo Matthiessens tolkning, at der skulle være tale om et oprindeligt gadenavn, hvis forled skulle betyde kroge eller hælde, da endelsen – borg ikke kan betyde gade (111).

I forbindelse med St. Hans kloster omtales en del unavngivne stræder, som vanskeligt lader sig placere (112). Måske kunne man vove, at placere det i 1541 nævnte stræde (113), som løber fra St. Hans kloster, og som har et langt hus ud til strædet, nord for gaden,

med mange små »boer«, i området ved Nyenstad (fig. 8:17).

Sluttelig skal omtales Folden, som vi møder i en udateret registraturnotits fra St. Knuds kloster (114); men yderligere oplysninger, der kan bruges til en stedfæstelse af Folden, findes ikke. Ordet antyder dog et kvægendelukke af en art, og kan måske sættes i forbindelse med f.eks. Horsetorvet.

Det er svært at afgøre, hvor langt tilbage i tid, det er muligt at føre det senmiddelalderlige billede (e. 1450) af Odense. Set i lys af de gejstlige institutioners placering og alder (115), vil det vel nok være muligt at føre det i fig. 6 viste billede af algaderne tilbage til 1200-tallet. I Vindegade, Klaragade og Frue Kirkestræde er der fundet ældre brolægninger, som dog er udaterede (116). Ved Stålstræde er iagttaget tidlig middelalderlig aktivitet, afgrænset ved en pælerække mod strædet (117). Også ved Odense Bys Museers udgravninger på Sortebrødre klosters tomt, er der fundet rester af beboelse, stammende fra tiden før klosterets anlæggelse. Endelig skal omtales samme institutions udgravninger i området Overgade 1-3/Skomagerstræde (St. Albani stræde) (118), hvor det konstateredes, at St. Albani stræde kan føres tilbage til begyndelsen af 1100-tallet, og at der under disse 1100-tals lag er iagttaget endnu ældre aktivitet.

Vor viden om byen før 1200-tallet er således noget fragmentarisk og mangelfuld. Vi kender f.eks. ikke alderen på byens 3 sognekirker – St. Albani kirke, som dog er nævnt i 1086, Vor Frue kirke og St. Mikkel/Hans kirke (ved St. Hans kloster). De 2 sidstnævnte kirker er omtalt første gang så sent som i slutningen af 1200-tallet, men har begge romanske stiltræk. Som omtalt i første afsnit, er Odense nævnt første gang i 988, hvor bispen og kirken i Odense omtales sammen med de tilsvarende institutioner i Slesvig, Ribe og År-

hus (1); men placeringen af kirken og byen samt dens udstrækning, kendes ikke. 900-tals fund kendes indtil nu kun fra Nonnebakken syd for åen. 1000-tallets by er foreløbig lokaliseret til området omkring St. Albani kirke, St. Knuds kirke og St. Albani stræde, men igen kendes, den af Adam af Bremen omtalte »civitas magna« (119), den store bys udstrækning ikke i denne periode. Det samme gør sig gældende i 1100-tallet – dog møder vi, som allerede omtalt, aktivitet i området ved Sortebrødre kloster, før dette oprettes i 1200-tallet (120), og St. Knuds kloster og dets møller Munkemølle og Ejby mølle (121). Desuden skal nævnes Benediktinernonneklosteret, som fra o. midten af 1100-tallet til udflytningen til Dalum før 1250, lå på Nonnebakken (122) (fig. 1:10). Heller ikke Gråbrødre kloster placeredes på »jomfruelig« grund, som det kan ses af brevet i 1285 (28), men hvor gammel aktiviteten er på dette sted, vides ikke.

I 1200-tallet kan vi så registrere oprettelsen af 3 nye klostre i byen, de just omtalte tiggermunkeklostre (fig. 1:2 og 1:4) og St. Hans kloster (fig. 1:1). Spedalskeshospitalet (fig. 1:5) omtales første gang i et område, hvor også udgravninger har påvist aktivitet i 12- og 1300-tallet (123). Disse ting synes at pege på en udvikling af byen ud forbi Pjenteport (fig. 6:3). Dette at Johannitterne synes at overtage en sognekirke, som de siden lader indgå i deres klosteranlæg, tyder også på en aktivitet i Nørregadekvarteret udenfor byens afgrænsning i 1200-tallet. I vest må vi, ved at sammenholde de allerede omtalte dokumenter fra 1285 (28) og 1547 (85) angående grunde vest for Gråbrødre kloster, som ikke omfattede byens volde og grave, kunne sige, at byens afgrænsning har ligget i området vest for Gråbrødre kloster. Det urolige 1300-tal med pantsætninger, krige og Den sorte Død må utvivlsomt have bevirket en stagnation i byens udvikling. En enkelt

efterretning fra 1355 viser »mandskabsmangel« i St. Knuds kloster, idet en franciskanermunk, Bartholomæus Jensen, som forgæves havde søgt optagelse i cistercienserordenen, fik pavelig tilladelse til at træde ind i St. Knuds kloster, der led under mangel på personer, som følge af krige i Danmark (124).

Fra 1400-tallet og indtil Reformationstiden møder vi så et billede af en by, som det er søgt skitseret i det foregående, der breder sig ud af algaderne forbi den inderste afgrænsningslinje med tilhørende porte i vest, nord og øst. Syd for åen hører vi nu også om en udbredelse i form af haver syd for Møglebro. For perioden efter 900-tallets anlæg ved Nonnebakken, bortset fra benediktinernonneklosteret forholdsvis korte periode på stedet, er der ikke omtalt eller påvist nogen aktivitet syd for åen! Efter Reformationen får vi så omlægelsen af torvene i byen, som er skitseret i fig. 5.

Der er således mange punkter i byens topografiske udvikling, der trænger til en afklaring, og hvor kun arkæologiske udgravninger kan fjerne noget af det tågeslør, Odense så blufærdigt hyller sig i.

Noter og litteratur

1. Odense er første gang omtalt i 988 i Kejser Otto III af Tysklands immunitetsbrev til danske bisper. *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 2, I s. 440 f. Brev 41.
2. Hugo Matthiessen: *Gamle Gader* (kbh. 1917). *Torv og Hærstræde* (Kbh. 1922). *Middelalderlige Byer* (Kbh. 1927).
3. Christian Thorning Engelstoft (1805-89). Biskop over Fyns stift og forfatter af flere arbejder vedrørende Fynsk historie og topografi.
4. Engelstoft 1880 s. 114 ff.

5. St. Knuds klostres registratur *ÆA V F 35 s. 215 – 1466 –*
»Gaard, som Per Kremer nu i bor, liggendis emellom Anne Veløfs och Lauris szmedtz gaardt«.
Rep 2, I nr. 1029 og VedelSBidrag 1,2 s. 113-14 – 1428, 16/10 –
»Jord og Grund, paa hvilken Myntmesteren havde bygt, Østen næst Sortebrødre Kloster og Kirkegaard i Odense«.
St. Hans klostres registratur *ÆA V s. 613 – 1471 –* »Gaard næst den yderste Nørreport og de yderste Byens Nørregrave«.
St. Knuds klostres registratur *ÆA V F 44 s. 217 – 1473 –* « 2 Gaarde, ..., liigendis nordenn Otthens raadhus«,...
6. 26 gadenavne optræder, hvoraf nogle er sammenfaldende – St. Albani stræde, Bispestæde/Bispegårds stræde, Djævels række, Ejby stræde, Fiskebænkene, Fiskeskamlerne, Flakhaven, Folden, Gråbrødre agestræde, Gråbrødre stenter/ – stentestræde, Gråbrødre stræde, Grønnegade stræde, Holsedore/Holsedore stræde, Horsetorvet, Mønterstræde, Nedergade, Nørregade, Overgade, Pugestræde, Sildeboderne, Skjolden, Skulkenborg/Skulkenborg stræde, Sortebrødre kloster stræde, Vestergade, Vindegade og Østergade. Der optræder 28 unavngivne gade-strækninger, hvoraf nogle er sammenfaldende.
7. Strædet, som ligger til biskopgården – 1488,17/I – *Skråer II nr. 44 s. 191-92.*
Strædet, som løber sønden frem for rådhuset – 1480,20/3 – *AktstFyn I nr. 40 s. 68.*
Strædet ved den murede port og ned til åen – 1568 – *Engelstoft 1880 s. 129.*
8. 1537 – *Rettertgd I s. 612-13 og Rettertgd II s. 487-90.*
9. F.eks. Fiskeskamlerne.
10. St. Knuds klostres registratur 1548 f. *ÆA V s. 182.*
11. Odense Amts Bebyggelsesnavne v. John Kousgård Sørensen (Kbh. 1969) s. 24.
12. *DiplDan 2, VIII nr. 131 – (f. 1319, 1/7) – ref. Bircherod –*
»Ungefær anno 1308 blev det forandret med skolen, thi provsten til Vor Frue bygte siden een pugeskole, som dend kaldes paa Vor frue kirkegaard«.
DiplDan 2, VIII nr. 132 – 1319,1/7 – »Dilectis filiis scolaribus domus site in civitate othoniense iuxta ecclesiam beate Marie virginis othoniensem«.
13. *KancBrevb 1593-96 s. 10-11.: 1593,3/2.*
14. St. Knuds klostres registratur 1548 f. –
ÆA V s. 185 – 1532,7/9.
ÆA V s. 187 – 1553,22/3.
ÆA V s. 179 – 1574,21/8.
15. *DaKancReg s. 206 – 1541,12/11 –* Albani kirke bliver (en kort overgang) almindelig skole i Odense, fordi den gamle er for lille.
DaMag 5,1 s. 259-60. 1551,12/4 – Skolemesteren i Odense betænkes i Jørgen Gyldenstjernes testamente.
DaKirkelove I s. 394-95. »forlænge then Skole ther udi Othen- se«. 1554,4/12.
16. Erling Albrechtsen har i artiklen Albani Torv i *Fynske Minder 1956 s. 203 ff.* redegjort for St. Albani kirkes sandsynlige placering og en del af kirkegårdens udstrækning.
17. *AktstFyn I nr. 33 s. 62 – 1542,24/8.*
18. *KancBrevb 1580-83 s. 405 og VedelSBidrag II,2 s. 200-1. : 1581,15/12.*
19. *KancBrevb 1580-83 s. 122 – 1580,5/8.*
20. *KancBrevb 1580-83 s. 12 – 1580,14/1.*
21. *KancBrevb 1580-83 s. 33 – 1580,24/2.*
22. *VedelSBidrag II,2 s. 196 – 1580.*
23. *AktstFyn I nr. 40 s. 68 – 1480,20/3.*
24. *Wad IV s. 43-44 – 1584,30/6.*
25. St. Albani stræde – *AktstFyn I nr. 40 s. 68 – 1480,20/3.* Det andet stræde – *Rep 2,V nr. 8802 – 1499,3/5 og – Rep 2,VII nr. 12841 – (f. 1499,3/5).*
26. *KancBrevb 1584-88 s. 250 – 1585,1/3.*
27. *KancBrevb 1584-88 s. 84 – 1584,20/5.* Hugo Matthiessen : Torv og Hærstræde (Kbh. 1922) s. 118 og 146.
28. *DiplDan 2, III nr. 138 – 1285, (20-28/5).*
»areas et fundos a uico occidentali usque ad fundum Henrici Sømær quondam monetarii Othoniensis habentes riuum ad aquilonem loci ipsius claustrum et uicum commune ad meridiem eiusdem qui ab occidente in orientem protenditur ... duobus fundis exceptis qui in angulo meridionali uersus occidentem ipsius spaciū ubi platee concurrunt siti sunt qui ecclesie beati Albani ciuitatis Ottoniensis attinere dinoscuntur«.
29. *Rep I,III nr. 6896 s. 605 – 1437,28/8,* hvis rådhuset lå på hjørnet af Flakhaven og Vestergade, som det gjorde i 1480 (*AktstFyn I nr. 40 s. 68*). St. Knuds klostres registratur – *Rep I,II nr. 2908 –* omtaler her også Vestergade i forbindelse med en gård imellem Gråbrødre kirkegård og algaden i 1370 – Men da der er tale om en registraturnotits, kan navnet være en senere tids betegnelse.
30. *Rep I,III nr. 6626 – 1433,10/6.*
31. *Skråer II nr. 31 s. 144-51. : 1452,15/8.*
32. St. Hans klostres registratur 1558 *ÆA V F 9 s. 623 – 1471, se*

- note 29). FrIReg s. 68 – 1525,24/5? Rettertgd II s. 487-90 : 1537,24/8.
33. Engelstoft 1880 s. 118 og 565.
34. Skrår I nr. 114 s. 770-80. : 1496,17/3.
35. Kirkehistsaml 2, VI s. 256-59. : 1546,24/11.
36. Rep 2, VII nr. 12841 s. 356-57. : (f. 1499,3/5), se også note 25. Skjolden placeres af Braunius som det trekantede vejstykke, hvorfra Overgade og Nedergade løber videre mod øst.
37. Rep 2, IV nr. 7093 s. 246 – 1492,23/3, hvilket er første gang, vi møder navnet.
38. St.Knuds klostres registratur 1548 f. ÆA V F 45 s. 217.
39. St.Knuds klostres registratur 1548 f. ÆA V F 40 s. 216 – 1424. ÆA V F 49 s. 218 – 1427. se note 29. AM X,II – 1534,24/8. Rettertgd I s. 647 – 1539,6/II. osv.osv.
40. Rep I,III nr. 7963 – 1450,30/3.
41. Rep 2,II nr. 2910 – 1471,4/3 »ejendom i Nørregadhe norden næst Hans Jenssen Raadmands Gaard«. Rep 2,III nr. 5678 – 1485,13/5 – ejendom, som ligger »sønden næst op til Hr. Bent Billes Hus, som Knwt Sudher i boer i Nørregade... i s.Michels Sogn.« Rep 2,VI nr. 10911 – 1507 – gård og grund i Nørregade »norden op til Christine Marquards Gaard og sønden næst op til becken og vesten Adelgaden...«.
42. Skrår II nr. 44 s. 191-92. 1488,17/1.
43. Blandt andet – LAOd. Pergamentsamlingen. Odense Skomagerlaugs Arkiv – 1517,9/4. Heri omtales jord og ejendom »næden nest fraa sti albans kergord emellom sti albans strede og ste anne althers gaard oc iord Som hr. kynnecke iboer paa huilchen iord Scomagers lawgs hwss nw skicket er som er ilengen emellom Sancti albans kergord oc thet stræde som løber syndenn raadhsiiitt...«
44. St. Knuds klostres registratur ÆA VF 42 s. 216 – 1452. Skrår II nr. 44 s. 191-92. 1488,17/1.
45. Vesterportene – Rep 2, III nr. 5360 – 1483, den yderste – Rep 2,V nr. 8981 + VedelsBidrag II,I s. 53-54. 1499. Nørreportene – St. Hans klostres registratur ÆA V A Io s. 613 – 1454?, den yderste omtales sammesteds A 12 s. 613 – 1471.
46. AktstFyn I nr. 45 s. 71-73 : 1534,27/4. Her omtales også alvejen udenfor Møglebro indtil Ejby stræde.
47. DiplDan 2,I nr. 241. – 1257 – »praetum Akonis appellatum est ultra magnum pont (em iuxta amnem...).« DiplDan 2,II nr. 343. – 1336 Møglebroholm – lykke »szyndenn nest op til aaenn«.
- Begge er St. Knuds klostres ejendom.
48. Som note 11, men side 22-23.
49. VedelsBidrag II,2 s. 164 – 1573,12/11. VedelsBidrag III,I s. 179 – 1589.
50. Rettertgd II s. 487-90.
51. AktstFyn II nr. 45 s. 69-70 og Rep 2,III nr. 6213 – 1488, 15/9.
52. VedelsBidrag III, I s. 172 – 1565.
53. St.Hans klostres registratur 1558 ÆA V A 7 s. 613 – 1443?
54. St.Hans klostres registratur 1558 ÆA V A 10 s. 613 – 1454?
55. VedelsBidrag III,I s. 35.
56. RA. Odense Tillæg 1532,23/4 – Ejendom og lykke »Syndenn Vindegades vdgang vdennt ottensse liggendis, kaldit Bjørns-lykke.«
57. Rep I,III nr. 7244 – 1442,14/5.
58. Som eks. kan tages – Rep I, III nr. 7244 – 1442, 14/5. Rep I,III nr. 7352 – 1443,11/8. Rep 2,I nr. 1332 – 1461,13/7. Rep 2,I nr. 1411 – 1462,27/1. RA.Odense Tillæg 1516,29/8. St. Knuds klostres registratur ÆA V s. 185 – 1532,17/9.
59. I det 17.årh. nævnes Horsetorvet som en plads udenfor Vesterport på Heden (Magistratens Embedsbog). C.T.Engelstoft : Odense Byes Historie. 2. udg. (Odense 1880). s. 197.
60. Rep 2,V nr. 8981 og VedelsBidrag II,I s. 53-54.
61. St.Knuds klostres registratur 1548 f. ÆA V s. 185.
62. St.Hans klostres registratur 1558 ÆA V A 8 s. 613 – udateret.
63. KancBrevb 1584-88 s. 221 – 1585,4/1.
64. Hugo Matthiessen : Gamle Gader (Kbh. 1917) s. 32.
65. VedelsBidrag III,I s. 51.
66. Engelstoft 1880 s. 90 og 131.
67. Som note 11, men side 21.
68. Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol nedskrevet 1290-1518 kaldet »Oldemoder« (Avia Ripensis). Udg. O. Nielsen (Kbh. 1869) s. 52 Bl. 10 Sp.1.
69. SRD VII s. 239. Series Episcoporum Otthoniensium e diplomatibus... ved Cornelius Hamsfort. »ædes litibus Ecclesiasticis judicandis ad forum Flaccium.«
70. DaKancReg s. 414 – 1549,25/4.
71. Nu i Møntergården i Odense.
72. Engelstoft 1880 s. 523.
73. Hugo Matthiessen : Torv og Hærstræde (Kbh. 1922) s. 27.

74. Ved cand.mag. Helle Reinholdt.
75. Nævnt i smedenes lavsartikler – Skrår II nr. 56 – 1496,13/5, og i Dronning Christines Hofholdningsregnskaber. Udg. Will. Christensen (Kbh.1904) s. 334 og 350, h.h.v. 1509 og 1511.
76. Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid I-II. Ved C. Paludan-Müller (Odense 1852-53). II nr. 19 s. 33-34.
77. Rep 2,II nr. 2690.
78. St.Knuds klostres registratur 1548 f. ÆA V F 43 s. 216-17.
79. RettetgD I s. 612-13 og RettetgD II s. 487-90 : 1537,24/8.
80. Rep 2,III nr. 4962.
81. Skrår II nr. 43 s. 190-91 og Rep 2,III nr. 6090 – 1487,31/5.
82. Engelstoft 1880 s. 127.
83. Plan over Odense Bye oculairt optaget, samt tegnet af Premierlieutenant N.F. Juel af fyenske Dragoner. 1838 lokaliseret?
84. Engelstoft 1880 s. 137-38.
85. DaKancReg s. 348 – 1547,8/6.
86. DiplDan 3,II nr. 307 – 1346 – »aream coenobio uicinam ad meridiem pro transitu ad sacram Francisco ædem legat, cuius longitudo inter coemeterium et uicum communem patet, latitudo ab ædibus Laurentii Vezelii usque ad domum lapideam extenditur.«
87. Skrår II nr. 82 s. 374-75. : 1516,26/5.
88. Skrår I nr. 82 s. 517-18. : 1528,18/5.
89. Engelstoft 1880 s. 141-42 og 281.
90. LAOd Odense Magistrats Arkiv. Diverse Dokumenter vedrørende Byens Jord – 1548,13/8.
91. Engelstoft 1880 s. 129. Tingsvidne i Rådstuearkivet.
92. Fyens Stiftstidende 7/6-1882.
93. DaMag 4,V s. 91.
94. Dronning Christines Hofholdningsregnskaber. Udg. Will. Christensen (Kbh. 1904) s. 322.
95. Diplomatarium Norvegicum VI nr. 669 s. 704-5 og APD VI nr. 4687 s. 234-35. : 1519,2 el.10/3.
Scriptores minores historiae Danicae medii ævi. I-II. Udg.C.L. Gertz. (Kbh. 1917-22). II s. 304 : 1521,8/12 og 1522,21/9.
96. Engelstoft 1880 s. 128. Tingsvidne i Rådstuearkivet.
97. St.Knuds klostres registratur 1548 f. ÆA V s. 183.
98. Hans de Hofman : Samling af publice og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge I-XI. (Kbh. 1755 ff.) V s. 149-50 : 1540,3/5.
99. Sammesteds V s. 172 og VedelsBidrag II,2 s. 23 : 1542.
100. KancBrevb 1551-55 s. 41 – 1551,10/6.
101. AktstFyn I nr. 36 s. 65 og Rep 2,II nr. 2630 – 1469,21/8.
102. FriReg s. 68 – 1525,24/5 (?)
103. Rep I,III nr. 6626 – 1433,10/6.
104. AktstFyn II nr. 81 s. 158-66. : 1548,14/5.
105. Engelstoft 1880 s. 523-24.
106. APD IV nr. 2709 – 1478,14/3.
107. APD III nr. 1786 – 1437,24/8.
108. APD III nr. 1808 – 1438,10/1.
109. Rep I,III nr. 6968 – 1438,16/8.
110. Rep 2,I nr. 1734 – 1464,21/3.
111. Som note 11, men side 24.
112. Rep I,III nr. 7393 s-t : 1443. »det Stræde, som gaar østen for s.Hans Kloster fra Kirkegaarden mod Nord til Bysens Gravvold«. St. Hans klostres registratur 1558. ÆA V A 7 s. 613 – 1443? »strede, som ligger fraa closther bagportt och tiill adelgaden«. VedelsBidrag II,I s. 120 – 1520. »ulovlige Stier paa Klostrets Grund fra Dronningehaugen mod Nord og til Nørreport mod Sønder«. Hans de Hofman (se note 98) V s. 182 og VedelsBidrag II,2 s.27-28: 1543. »Stræde, som løber til S.Hans Kloster«. KancBrevb 1571-75 s. 655 – 1575,27/7, og s. 655-56 : 1575,28/7, hvori omtales »Stræde, som ligger bag ved St. Hans Kloster«, og som skal nedlægges i forbindelse med kongens omdannelse af St.Hans kloster til Odensegård.
113. DaKancReg s. 207 og DaKirkelove I s. 191-93 : 1541,14/11. »thet streede, som løbber fran Sanctj Hanns closter oc tiil then haffue, som Greers Hannsen i leye haffuer«. I dette stræde omtales »thet lange huss wdtt tiil stredet nær fran gaden, som thee mange smoo boer er wdttij«.
114. St.Knuds klostres registratur 1548 f. ÆA V s. 198.
115. St. Hans kloster før 1280, St. Katharina kloster 1279/1285, Helligåndshospitalet 1437, St.Peders kloster før 1252, St.Jørgens Gård før 1291, Vor Frue kirke før 1295, St.Clara kloster 1519/1522, St. Knuds kloster 1094/95, St. Albani kirke før 1086, Nonnerne på Borg 2. halvdel af 1100-tallet.
116. Møntergården i Odense. Arkivmappe – Diverse udgravninger. Gader m.v.
117. Møntergårdens arkiv »Sct Jørgensgården«.
118. Møntergården i Odense. Arkivmappe – Overgade 1-3 og Arkivmappe Skomagerstræde.
I St.Albani stræde er der fundet 1000-tals lag under de omtalte 1100-tals lag.

- Se desuden Finn Grandt-Nielsens artikler i Fynske Minder 1970 – To middelalderlige stenhuse i Odense. s. 133 ff.
1971 – Nye fra Knud den Helliges Odense s. 199 ff.
119. Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificium. Ed. Bernhard Schmeidler (1917). Lib. IV, IIII s. 232.
120. KirkehistSaml I, I s. 545-47, 551-53. : 1252 provinsialkapitel i Odense.
121. DiplDan 1,2 nr. 24 : (1095-1100) – St.Knuds kloster.
DiplDan 1,3 nr. 49 : 1175,25/6 – Møllerne.
122. DiplDan 1,2 nr. 124 : (1157-1186). Bullarium Danicum. Pave-lige Aktstykker vedrørende Danmark 1198-1316. Udg. Alfr.-Krarup (Kbh.1931) II nr. 423-25 s.333 : 1249, 21/7 el. 5/8. – Dalum.
123. DiplDan 2,IV nr. 163 : 1295,1/4. Desuden note 117.
124. DiplDan 3,IV nr. 366 : 1355,9/12.

Forkortelser

- AktstFyn – Aktstykker, for største Delen hidtil utrykte, til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid. Udg. Fyens Stifts Litterære Selskab I-II (Odense 1852-53).
- AM – Arnemagnæanske Samling.
- APD – Acta Pontificium Danica. Pave-lige Aktstykker vedrørende Danmark. I-VII. Udg. L. Moltesen og A. Krarup. (Kbh. 1904-43).
- DaKancReg – Danske Kancelliregistranter 1535-1550. Udg. Kr.Erslev & W. Møllerup (Kbh. 1881-82).

- DaKirkelove – Danske Kirkelove 1536-1683 I-III. Ved H.F.Rør-dam (Kbh. 1883-89).
- DaMag – (Nye) Danske Magazin I. (-8.) rk. (Kbh. 1745 ff.).
- DiplDan – Diplomatarium Danicum 1. rk. bd. I-VI (Kbh. 1957 f.), 2. rk. bd. I-XII (Kbh. 1938-60), 3. rk. bd. I-VII (Kbh. 1958-72).
- Engelstoft 1880 – C.T. Engelstoft : Odense Byes Historie. 2. udg. (Odense 1880).
- FriReg – Kong Frederik den Førstes danske Registranter. Udg. Kr. Erslev og W. Møllerup. (Kbh. 1879).
- KancBrevb – Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551 (-1645). (Kbh. 1885 (-1968)).
- KirkehistSaml – (Ny) Kirkehistoriske Samlinger 1.-7.rk. (Kbh. 1849-1968) 1969-1977 (Kbh. 1969-77).
- LAOd – Landsarkivet for Fyn.
- Rep – Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis. 1. rk. bd. I-IV (Kbh. 1894-1912). 2.rk. bd.I-IX (Kbh. 1928-39).
- Rettertgd – Det Kgl. Rettertings Domme og Rigsens Forfølgninger fra Christian III's Tid I-II. Ved Troels Dahlerup (Kbh. 1959-69).
- RA – Rigsarkivet.
- Skråer – Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I-II. Ved C. Nyrop (Kbh. 1895-1904).
- SRD – Scriptores rerum Danicarum medii Aevi I-IX. Udg. J. Langebek m.fl. (Kbh. 1772-1878).
- VedelSBidrag – Vedel Simonsen : Bidrag til Odense Byes ældre Historie I-III (Odense 1842-44).
- Wad – Fra Fyens Fortid. Samlinger og Studier I-IV. Udg. G.L.Wad (Kbh. 1916-24).
- ÆA – De ældste danske Archivregistraturer. Udg. Efter Originaler i Geheimearchivet. Ved T.A.Becker m.fl. (Kbh. 1854-1910).